

CZU: 7.01:008

DIALOGUL CULTURILOR CROMATICE: EVOLUȚII ÎN TIMP ȘI SPAȚIU**Ana GHEORGHÎĂ***Universitatea de Stat din Moldova*

Fiecare dintre culori, de-a lungul existenței umane, s-a acoperit de semnificații care, în timp, fie s-au confirmat și consolidat, fie au evoluat, de multe ori spre sensuri surprinzătoare și total neașteptate, în conformitate cu evoluția moravurilor, a tehnologiilor sau a evenimentelor istorice, obținând conotații noi. Cercetătorul francez Michel Pastoureau afirmă că o culoare poate fi analizată plenar doar opunând-o uneia sau mai multor culori. La fel, atestăm puternice mutații cromatice medievale, în urma cărora de la trei culori de bază (alb, negru, roșu) s-a ajuns la șase (alb, roșu, negru, verde, galben, albastru). Astfel, odată cu noile epoci ale civilizației umane sunt lansate și noi faze în istoria culorilor.

Cuvinte-cheie: evoluție, mutație cromatică, valoare simbolică, simbolismul culorilor, fapt de societate, contrapunere, pol cromatic, heraldică literară.

DIALOGUE OF CHROMATIC CULTURES: EVOLUTIONS IN TIME AND SPACE

Each of the colors, along the human existence, has obtained significances that, in time, have been confirmed and strengthened, or have evolved, often to surprising and totally unexpected meanings, in accordance with the customs, technologies or historical events evolution, getting new connotations. The French researcher Michel Pastoureau affirms that a color can be fully analyzed only by opposition to one or more colors. We also note strong medieval chromatic mutations, after which the three basic colors (white, black, red) have become six (white, red, black, green, yellow, blue). Thus, with the new epochs of human civilization are also initiated new phases in colors history.

Keywords: evolution, chromatic mutation, symbolic value, colors symbolism, society fact, contraposition, chromatic pole, literary heraldry.

Culoarea, în general și în particular, posedă simbolică sa, aceasta constând în partea luminoasă a lucrurilor (și aici calificativul „luminoasă” este folosit în sens primar, adică fizic, și nu metaforic). Fiecare dintre culori, de-a lungul existenței umane, dar mai ales în epocile marcate de explozii ale spiritului creator, s-a acoperit de semnificații care, în timp, fie s-au confirmat și consolidat, fie au evoluat, de multe ori spre sensuri surprinzătoare și total neașteptate, în conformitate cu evoluția moravurilor, a tehnologiilor sau a evenimentelor istorice, obținând conotații noi. Abordate în calitate de simboluri, culorile creează sisteme susceptibile să desemneze, să semnifice și să exercite o influență concretă, palpabilă asupra fenomenelor și proceselor istorice, sociologice, psihologice, stilistice.

Astfel, se poate vorbi despre un simbolism generalizat al culorilor, chiar dacă fiecare tip de cultură sau civilizație conservă o anumită tradiție a sensurilor coloristice. De regulă, valorile simbolice atribuite culorilor sunt noțiuni abstracte: gelozie, trădare, dragoste, pasiune, puritate, sinceritate etc. [1, p.24-28]. Simbolistica unei culori poate fi marcată de un spectru extins de semnificații, variind, ca în cazul culorii albe, de exemplu, de la moarte (în Orient, acest determinant acromatic este culoarea doliului) până la renaștere (în culturile europene albul semnifică puritatea de început, imaculatul inițial). În studiul său *Negru: istoria unei culori*, savantul francez Michel Pastoureau motivează scrierea a doar două lucrări, și nu a mai multor, dedicate unor singure culori: *Negru* și *Albastru*, prin faptul că „o culoare nu vine niciodată singură; ea capătă un sens, funcționează plenar din punct de vedere social, artistic și simbolic doar cu o condiție – să fie asociată sau contrapusă unei/unor alte culori” [2, p.11]. În mod evident, în aceste două opere cercetătorul analizează istoricul nu doar al culorii negre și al culorii albastre, ci al tuturor culorilor spectrului, trasând paralele și realizând asociații cu aceste două. Astfel, el delimitează șase culori „de bază”: albul, roșul, negrul, verdele, galbenul și albastrul și cinci culori de rang „secund”: griul, brunul, violetul, rozul și oranjul, precizând că timp de trei secole albul și negrul au fost considerate „non-culori”.

Pastoureau afirmă că la elaborarea ambelor studii a întâmpinat trei tipuri de dificultăți:

- de documentare: legate de patina timpului, adică realitatea istorică nu este doar cea care a fost în starea sa primară, ci și aceea pe care timpul a șlefuit-o;
- metodologice: vizează statutul și funcționarea unei culori într-o imagine, pe un obiect, într-o operă de artă; sunt probleme de ordin material, tehnic, chimic, iconografic, artistic, simbolic. Or, nicio imagine sau operă de artă nu reproduce realitatea printr-o scrupuloasă exactitate colorată;

– epistemologice: constau în faptul că este imposibil să se proiecteze asupra operelor de artă, imaginilor și obiectelor produse de secolele trecute definițiile, concepțiile și clasamentele actuale ale culorii, ceea ce poate genera pericolul anacronismului.

Aceste dificultăți de triplu ordin pun în valoare relativismul cultural.

Pentru a clarifica problemele de ordin cromatic, autorul propune niște definiții sau caracteristici ale noțiunii de culoare în universalitatea sa: „Culoarea este un fapt de societate; (...) societatea este cea care „face” culoarea, cea care-i dă definițiile și semnificațiile, care-i construiește codurile și valorile. Problemele culorii sunt întotdeauna probleme sociale”. Pe de altă parte, culoarea reprezintă un teren transdocumentar și transdisciplinar. Astfel, o funcție importantă a culorii este cea de a clasa, a marca, a proclama, a asocia sau a contrapune. Luând drept exemplu negrul, cercetătorul constată că, la origini, această culoare le-a precedat pe toate celelalte culori, fiind primordială și având un statut negativ de culoare vidă și mortiferă. Negrul este asociat simbolic cu somnul, visele, angoasa, secretul, discordia, amărăciunea, bătrânețea, nenorocirea și, în final, cu moartea, deci, în general, cu viața și destinul omului.

După cum am menționat anterior, o culoare poate fi analizată plenar doar opunând-o uneia sau mai multor culori: de exemplu, negrul este fecund și fertil, iar roșul reprezintă sterilitatea nisipului; focul este roșu, apa este verde, aerul este alb, iar pământul este negru. O opoziție cromatică se referă și la organizarea trifuncțională a societății medievale: albul este culoarea preoților, roșul este cea a războinicilor, iar negrul – cea a artizanilor producători. Există referințe cromatice aproape în toate societățile, cele mai frecvent întâlnite fiind următoarele: focul și sângele sunt roșii, vegetația este verde, lumina și ziua sunt albe, iar întunericul și noaptea sunt negre [3, p.69]. Prin prisma ceremoniilor religioase, atestăm și aici o triadă: albul este rezervat Paștelui, celor mai solemne sărbători; roșul este utilizat pentru sărbătorile apostolilor și ale martirilor; pe când negrul apare în prim-plan în perioadele de așteptare și suferință. Așadar, aceste trei culori dețin un puternic rol simbolic, care se dezvoltă chiar și în trăsăturile de caracter umane: alb – înțelepciune, virtute; roșu – mânia; negru – păcat.

Cât privește textele literare, aici atestăm, de asemenea, predominarea a trei culori, narațiunea axându-se în jurul acestor trei poli cromatici. În această ordine de idei, în Evul Mediu atestăm existența a două sisteme: a unei axe alb/negru și a unei triade alb/roșu/negru, care putea fi descompusă în trei subaxe: alb/negru, alb/roșu, roșu/negru. Ne putem referi, în calitate de exemplu, la arhicunoscutul roman stendhalian „Roșu și Negru”, dar și la mai puțin celebrul „Roșu și Alb” de același autor, care manifesta o predilecție deosebită pentru cuplurile de culori, prezente în titlurile de romane („Roz și Verde” este un alt roman stendhalian cu titlu cromatic).

Pastoureau, în studiile sale despre culori, vorbește despre puternicele mutații cromatice medievale, în urma cărora de la trei culori de bază (alb, negru, roșu) s-a ajuns la șase (alb, roșu, negru, verde, galben, albastru). Astfel, cele șapte păcate capitale erau asociate unei culori privilegiate: orgoliul, desfrâul – roșu; invidia – galben; lăcomia – verde; lenea – alb; mânia și avariția – negru. În textul Bibliei, negrul este considerat o culoare malefică, diabolică, reprezentând culoarea hainelor tuturor celor ce înrețin cu diavolul raporturi de afinitate. De altfel, toate culorile închise: brunul, griul, violetul și chiar albastrul, denumit „semi-negru”, „subnegru”, aveau funcția de a zugrăvi infernul și demonii acestuia. Fiarele și ființele mitologice din cortegiul diavolului au piele, blană sau pene întunecate, făcând parte din fauna nocturnă: pisica, ursul, țapul, mistrețul, lupul, corbul, bufnița, aspidă, vasiliscul, dragonul, liliacul, satirul, centaurul, sirena. Un rol aparte – cel de „culori din infern” – îl avea combinația negru/roșu, simbolizând tenebrele și flăcările iadului. O conotație negativă avea și culoarea verde, care semnifică o paloare neliniștitoare. De altfel, în mod surprinzător prin prisma omului modern, pentru omul medieval verdele era „cea mai puțin colorată” dintre culori, în timp ce negrul și albul erau considerate culori în toată puterea cuvântului.

După anul 1000 a fost vehiculată opinia, conform căreia culoarea, ca și lumina, alungă beznă, fiind, deci, o parte a divinității. Pornind de la ideea cum că toate culorile se opun tenebrei, se considera că negrul nu este o culoare. Astfel, este impusă o nouă ordine a culorilor: albul, roșul și negrul nu mai sunt cele trei culori de bază, pe prim-plan în viața socială trecând albastrul, verdele și galbenul. Heraldica (lumea specifică a războiului, turnirului, cavaleriei), extinzându-se asupra întregii societăți, este cea care reușește să scoată negrul din paleta diavolului. Pentru blazon, negrul este o culoare ordinară, ca toate celelalte, fapt ce atenuează aspectele sale negative stereotipice și duce la o mare revalorizare a acestei culori. Este de subliniat faptul că primul gen de literatură cu elemente ale simbolisticii cromatice sunt romanele cavalești, autorii acestora inventând steme și blazoane pertinente ale personajelor, astfel luând naștere o heraldică literară. Codul culorilor este, deci, recurent și semnificativ: astfel, un cavaler negru este un personaj de prim-plan (de ex., Tristan), care își ascunde identitatea și este animat de cele mai bune intenții; un cavaler roșu este ostil eroului, fiind

trădător sau nefast; un cavaler alb este de partea binelui, dând sfaturi înțelepte; un cavaler verde este tânăr, recent consacrat, insolent, fiind cauza dezordinilor; cavalerii galbeni sau aurii sunt rari, iar cei albaștri – inexistenți [2, p.86-87].

În lucrarea *Albastru: istoria unei culori*, Pastoureau susține ideea, conform căreia culoarea este un teren, în care se întrepătrund problemele chimice, tehnice, materiale și profesionale cu cele sociale, ideologice, emblematice și simbolice [4, p.9]. Pe durata unui mileniu, culoarea albastră a avut un rol social și simbolic neînsemnat în societățile europene. Timp de multe milenii, vopsirea stofelor este mai ales o vopsire în roșu, fapt ce denotă întâietatea acestei culori din cele mai străvechi timpuri. Primele referințe la predilecția europenilor pentru roșu datează de la sfârșitul mileniului al IV-lea înainte de Hristos. Din punct de vedere fizic, roșul are cea mai mare putere de radiație, fiind, în consecință, cea mai șocantă și iritantă culoare. Este, probabil, și cea mai controversată dintre culori, simbolizând viață, pasiune, ardere, iubire, dar și pericol, revoltă, ajungându-se până la supremul sacrificiu. În limbile franceză, germană, engleză, rusă cuvântul „roșu” nu trimitea la ideea de colorație, ci la cea de bogăție, forță, prestigiu, frumusețe, dragoste, moarte, sânge, foc. Cât privește culoarea albastră, există mărturii referitoare doar la vopsirea în albastru și la pigmentii utilizați în acest scop: drobușorul, indigoul, lapisul, azuritul. Albastrul mai este menționat cu referință la unele popoare antice. Pentru egipteni, de exemplu, acesta este o culoare benefică ce îndepărtează forțele răului, fiind asociat, de asemenea, riturilor funerare și morții, pentru a proteja defunctul pe lumea cealaltă. În Grecia, albastrul este mai puțin valorizat, culorile dominante fiind roșul, negrul, galbenul/auriul, albul. Până în prima jumătate a secolului al XII-lea, culoarea albastră este absentă din biserică și din cultul creștin, aici cea mai mare demnitate aparținând albului, care este, prin excelență, culoarea pascală, a inocenței, purității, botezului, convertirii, bucuriei, învierii, gloriei și vieții veșnice. După anul 1000, textele privind simbolică religioasă a culorilor devin mai numeroase. Obscură în îmbrăcămintea unor personaje, către anul 1000 culoarea se luminează, până când în secolul al XII-lea este vorba despre un albastru senin și luminos, care face pereche cu roșul, totodată concurând de multe ori cu acesta. Treptat, acest gen de albastru va deveni culoarea Cerurilor, a Fecioarei și a regilor [4, p.52-53]. Începând cu secolul al XII-lea, albastrul este considerat o culoare la modă, chiar cea mai frumoasă, ocupând un loc dominant în creația artistică: se observă o ascensiune a tonurilor albastre și întunecate (negru, gri, brun, violet, verde) în artă și icoane, simbolizând mâhnire și doliu. Odată cu dispariția vechiului sistem ternar alb-roșu-negru, este declanșat mecanismul promovării neașteptate a albastrului. Se modifică concepția despre calitatea culorii: o culoare frumoasă, scumpă și valorizantă trebuie să fie densă, vie, luminoasă, având prioritate densitatea și saturația asupra tonalității și colorației, astfel încât s-a ajuns la interzicerea unor culori (de exemplu, roșul, albastrul, imprimeurile policrome) pentru anumite categorii sociale inferioare, dar și pentru grupurile de indivizi care trebuie să aibă o prezență demnă și rezervată, precum clericii, văduvele sau magistrații [5, p.37].

Așadar, culoarea servea drept semn distinctiv, emblemă obligatorie, marcă infailibilă sau însemn discriminatoriu, care desemna categoriile de excluși sau damnați: albul și negrul îi vizau pe mizerabili și infirmi, roșul – pe călăi și prostituate, galbenul – pe sperjuri, eretici și evrei, verdele (singur sau în asociație cu galbenul) – pe muzicieni, jongleri, bufoni sau nebuni. După cum se observă, albastrul nu era niciodată solicitat în asemenea catalogări, fiind liber, neutru și fără pericol. Schimbarea se produce în secolul al XV-lea, calificat de către Pastoureau drept „marele secol al culorii negre”, când treptat negrul asimilează culoarea albastră.

În lucrarea sa, cercetătorul francez menționează că valorizarea culorii albastre la începutul epocii moderne se manifestă în cultură, artă, vestimentație și în viața cotidiană. Culorile considerate oneste sau morale sunt albul, negrul, griul și albastrul. Paleta protestantă a exclus culorile vii, considerate drept dezonorante, precum galbenul, roșul, rozul, portocaliul, aducând în prim-plan pânze picturale sumbre, realizate în negru pe fundal albastru deschis (culoarea cerului).

În secolul al XVIII-lea, în schimb, au loc descoperirile lui Newton și punerea în valoare a spectrului. Astfel, roșul nu se mai situează la jumătate de cale între alb și negru; verdele este recunoscut drept un amestec dintre albastru și galben; se consolidează noțiunile de culori primare și complementare, calde și reci. În același timp, se asistă la prezența reflectării unor sensibilități religioase divergente: adepții culorilor aveau drept scop de a picta și de a pune în valoare culorile, pe când adversarii lor afirmău că desenul este mai nobil decât culorile, acestea jenând privirea, abătând de la Adevăr și Bine, fiind doar artificii, falsitate, minciună.

Odată cu teoria lui Newton referitoare la spectru, albul și negrul sunt excluse din universul culorilor, poziția centrală fiind ocupată de albastru și verde. Deci, funcția culorii este, de acum încolo, de a clasa, de a distinge, de a ierarhiza, de a pune în ordine privirea. În așa mod, descoperirea lui Newton este în armonie cu opiniile

adeptilor întâietății culorii asupra desenului, considerându-se că doar culoarea poate da viață unor ființe în carne și oase. De acum înainte, trei culori o iau înaintea altora: roșul, albastrul și galbenul, iar imprimarea suprapusă a trei planșe cu aceste culori duce la obținerea tuturor celorlalte [6, p.42]. Astfel, universul culorilor nu se mai construiește în jurul a șase culori de bază, ca în Evul Mediu sau Renaștere, ci a trei, negrul, albul și verdele fiind scoase definitiv din lumea culorilor, ceea ce are drept rezultat lansarea, odată cu noile epoci ale civilizației umane, și a unei noi faze în istoria culorilor.

Dialogul dintre om și culori, fiind, de fapt, un dialog dintre gândire și imagine, va continua atâta timp, cât civilizația umană va căuta cu insistență reflecția proprie în fenomenele lumii înconjurătoare, adică veșnic, cunoscând noi și neașteptate evoluții care, cu siguranță, își vor găsi expresia cristalizată și în operele literare.

Referințe:

1. PASTOUREAU, M. *Dictionnaire des couleurs de notre temps*. Paris: Bonneton, 1992. 316 p. ISBN 286-2532-436
2. PASTOUREAU, M. *Negru. Istoria unei culori*. Chișinău: Cartier, 2012. 252 p. ISBN 978-9975-79-787-0
3. TORNAY, S. *Voir et nommer les couleurs*. Nanterre: PF, 1978. 680 p.
4. PASTOUREAU, M. *Albastru. Istoria unei culori*. Chișinău: Cartier, 2006. 232 p. ISBN 978-9975-79-391-9.
5. PASTOUREAU, M. *Couleurs, images, symboles. Études d'histoire et d'anthropologie*. Paris: Le Léopard d'Or, 1989. 291 p.
6. BLAY, M. *La Conceptualisation newtonienne des phénomènes de la couleur*. Paris: Bordas, 1983. 528 p.

*Prezentat la 10.11.2017
în cadrul Colocviului Internațional
Traducere și Mondializare*